

BERTHA ZOLTÁN

Szövegköziség és sorsjelentés

SZILÁGYI DOMOKOSRÓL

A szövegköziség, az úgynevezett intertextualitás irodalomelméleti felfogásmódjának távlatai elválaszthatatlanok a kultúraértelmező posztmodernitás korszakképző szellemiségétől. Ha a művészeti modernség kései fázisának is egyik alapvető sajátossága lehetett még a létezés transzcendenciájára vonatkozó metafizikai reflexió és jellemezhető volt a Pomogáts Béla által körvonalazott ún. heideggeri paradigmával – addig a posztmodern lét- és nyelvszemléleti fordulat (a „wittgensteini paradigma”) a nyelvbe írt lét meghaladhatatlanságának tételezésével immár döntően a szövegelvűség immans viszonylatait állította előtérbe.¹ A lét elrejtett lényegvalóságaihoz közelítő lét-élményi szubjektivitás elsődlegességének és előzetességének helyére a nyelviség létazonos folytonossága és a szövegszerűség monisztikus univerzalitása kerül; az a felülmúlhatatlan, nyelv és egzisztencia, jel és jelentés határait el nem különítő tapasztalat, mely szerint az emberi megszólalás nem tekinthető többé a kontextuális nyelvi világ urának: legfeljebb fordítva. A „nincs semmi szövegen kívüli”, azaz a „minden szöveg” derridai tézise (vállalva azt a termékenyen megoldhatatlan logikai önellentmondást is, amely a mindennemű logocentrizmus iránti szkepszis, illetve az egyetemes érvényű kijelentéssel igazságigénye között húzódik²) leszögezi a nyelvszerűség és a nyelvlényegűség ontológiai és ismeretelméleti határokat feloldó prioritását és eredendő kisajátíthatatlanságát, birtokolhatatlanságát – ekként fogalmazva: „Heidegger szüntelenül emlékeztünkbe idézi, hogy a lét értelme nem a 'lét' szó, sem pedig a lét fogalma. De mivel ez az értelem a nyelven, a szavak nyelvén kívül semmi, hozzá van kötve – ha nem is valamely specifikus szóhoz vagy nyelvrendszerhez (concesso non dato) – legalábbis azonban az általában vett szó lehetőségéhez. És a szó leküzdhetetlen egyszerűségéhez”; s „vajon mindaz, ami a gondolkodás vagy a lét kérdésének nevében oly mélyen elgondolódik, nincs-e bezárva a szónak egy olyan ódon lingvisztikájába, mellyel itt is élünk, anélkül, hogy tudnánk róla?”³ „A kontextus két értelemben határtalan. Először, bármely adott kontextus nyitva áll a további leírás számára. Elvileg nincs határa annak, hogy mi foglalható egy adott kontextusba, hogy mi mutatható ki egy adott beszédaktus végrehajtásával relevánsnak (...). A kontextus egy másik értelemben is uralható: a kontextus kodifikálására irányuló bármely kísérlet abba a kontextusba oltható, amelyet leírni kíván, és ez olyan új kontextust eredményez, mely kisiklik a további megformálás alól” – fejtegeti és hangsúlyozza Jonathan Culler is.⁴ Vagyis, „minthogy egy 'mű'/(szöveg) intertextuális kapcsolatrendszere már csak azért sem lehet rögzíthető, mert nem kizárólag egy későbbi szöveg idézheti egy 'pretextusát', hiszen az idézés mint textuális folyamat mindig reverzibilis, a 'kanonikusan' rögzített intertextuális háló is ki van szolgáltatva az irodalom későbbi, előreláthatatlan történéseinek.”⁵

Az intertextualitás mint jellegzetes jelenkori teoretikus konzekvenciák összessége és természetesen mint irodalmi szövegalkotó eljárások fő meghatározója azért is válha-

tott a posztmodern létszemlélet egyik alapvető vonásává, mert a végteleníthető jel- és jelentésszóródás lehetőségét hordozó nyelvjáték közvetlenül a viszonylataira széttörő-dező, a viszonylagosságát és bizonytalanságát adottságként megélő emberlény, a szubjektum létszerű megragadhatatlanságára utal. Az eleve a többértelműség határolatlanságában és határozatlanságában (esztétikai értelemben: eklektikusságában) képződő szöveguniverzum így mintegy kikapcsolja létérzés és létkifejezés egyirányúsíthatóságának tendenciáit – vagyis relativizálja (fragmentalizálja, ironizálja, hibridizálja stb.) azokat a szemléletformákat és poétikai alakzatokat, amelyek egyfajta világmagyarázó, mitikus metanarratíva („nagy elbeszélés”) keretébe, valamiféle sorsot, végzetet, tragikumot jelentő perspektívák, illetve szenvedélyt, (világ)teremtő akaratot és indulatot, abszolútumkereső intenciót sűrítő érzelmi konstrukciók közegébe épülnének. Az eredetiség-igényt az imitáció hatálytalanítja, a feltétlen egyedi nyelvi öntörvényűség illúzióját az idézés, az utalás, a parafrázis, a reminiscencia: az átírás változatos fajtái, variációi váltják fel. Derrida, Lyotard, Jameson, Ihab Hassan és mások alapművei erőteljes különbséglátással jelölik ki a modern és a posztmodern közötti választóvonalakat,⁶ a szövegköziség jelenségét és jelentőségét vizsgáló elemzések (az intertextualitás fogalmát a hatvanas években először használó Julia Kristevától vagy Barthes-tól Genette-ig és Riffaterre-ig, sőt visszamenőleg Saussure-ig és Bahtyinig⁷) pedig szintén rámutatnak a szöveg-hatások, allúziók, rájátszások különféle szellem- és stílustörténeti horizontok szerinti változataira, változásaira. Mert bár a szövegformák időközön és korokon átívelő dialogicitásának (dialógusainak és polylogusainak) a jelensége természetesen nem függvénye a temporalitás törvényszerűségeinek, szerepbetöltő karakterisztikuma, funkcionalitása korszakokként lényegesen eltér egymástól. „Közismert (...) hogy nemcsak a posztmodern jelentésképzés alkalmaz intertextuális eljárásokat, hanem a modernség más nagy paradigmái is. Mivel a klasszikus modernség – érték-ként fogva fel a szubjektum integritását – még kitartott a szubsztancialista műfogalom mellett, határozottan a szubjektum (már akkor jól látható) feloldódási tendenciái ellen foglalt állást. Az Én autonóm tételezése ugyanis *elvíleg* zárta ki annak veszélyét, hogy a szubjektum 'szétoldódhassék' a differáló jelentések végtelen hálójában”;⁸ „A posztmodernség művészi világképe kivált azzal megy túl a klasszikus-modern és az avantgarde nézeteken, hogy felfogása szerint a kontinuitás megtörése éppúgy lehetetlen, mint az intertextusból való kilépés. A posztmodernségnek ugyanis kétségkívül már az az alaptapasztalata, hogy a szövegek univerzális diszkurzusában sem a szöveg, sem a szubjektum nem szituálhatja magát tetszőlegesen és szabadon.”⁹ „Ha valami, akkor talán az megkülönböztető jellegzetessége a posztmodern kultúrának, hogy együtt szerepeltet olyan sajátosságokat, amelyek a múltban nem számítottak összeegyeztethetőnek.”¹⁰ A felbomlás, pontosabban az addig integratív entitásként képzelt személyiség diffúziója, szétszóródása a már előzetesen működő és lényegében újratehermenthetlen heterogén szöveguniverzum belső összjátékaiban (a kódkonfigurációk véletlenszerűségében, inkongruenciájában vagy aleatóriájában): a szubjektum felülkerekedését célzó metafizikai egység-teremtő törekvésekről lemondó, bizonyos állapot-szerű folyamatossággá állandósul. Az egyéniség, az individualitás (romantikus) fölülállását konstituáló utópia elvesztése a nyelvi létesülés disszeminatív terében pedig megkérdőjelez bárminemű homogén értékképzetet vagy érzetminőséget.

Mindezek a szempontok hozzájárulhatnak a Szilágyi Domokos-i költészet líratörténeti helyének a kijelöléséhez, annak a sajátos magatartásnak és szellemi pozíciónak az értelmezéséhez, amely modernség, avantgardizmus, neoavantgarde és posztmodernizmus különféle inspirációi között kereste és találta meg örökérvényű hitelességét. Hiszen valóban, ahogyan Cs. Gyimesi Éva megállapította, „csupán most, az ezredfordulóról visszatekintve nyeri el igazi jelentőségét Szilágyi Domokos lírájának értéküzenete”, mivelhogy „kelet-európai bélyegeivel együtt fejezi ki két egyetemes érvényű, ám egymástól gyökeresen eltérő világlátás – a modern és a posztmodern – szembenállását, egyidejűségét és összeférhetetlenségét. Szilágyi Domokos a modern és a posztmodern látásmód és formavilág közötti átmenet – még pontosabban: ütközés – képviselője; költői értékpozíciójának alakulásában, az életmű belső ellentmondásaiban e két összeegyeztethetetlen magatartás- és költészeteszmény lényegi szembenállásának lehetünk tanúi”;¹¹ életművében a „végső kérdéseket is eljelentéktelenítő alapállással szemben minduntalan felébred a bizonyosságok iránti nosztalgia, így a posztmodern látószög mellett végig megmarad az eszményvesztettségével küszködő modern értéktudat. E kettősség feszültségéből ered Szilágyi Domokos értékpozíciójának alapvetően diszharmonikus jellege. A modern kor értékrendjének összeomlásán túl, de a posztmodern egyértelmű viszonyításnélküliségén innen, mintegy a kettő küszöbén közvetíti az egyetemes célnak, emberi távlatoknak azt a hiányát, amit az előbbi *már nem*, az utóbbi *még nem* tud betölteni. Életművét a benne egyszerre kifejeződő kétféle szemlélet áthidalhatatlan különbsége, a válság heveny tragikumja teszi egyedi értékalakzáttá. Mert ugyanazon értékekhez egyszerre viszonyul az értékvesztettség modern és posztmodern attitűdjével: a tragikum és az irónia jegyében. Megmaradva a modernizmus jövőorientált értékszemléletének vonzásában, az a nagyvonalú relativizmus is megkísérti, ami a posztmodern sajátja, de a távlatnélküliséget, ami az utóbbira jellemző, érzelmileg képtelen magáévá tenni”.¹² Az a sokszólamú szövegműködés, amely oly hallatlan gazdagságával – a citációk, az utánzások, a stílusimitációk, a travesztiák, a szójátékok (olykor szinte) „pastiche”-szerű polifóniájával – strukturálja Szilágyi Domokos enciklopédikusan monumentális versszimfóniáit (intarziás, építményszerű montázs-kompozícióit,¹³ szintetikus küzdelemverseit,¹⁴ zenei és vizuális hatású szöveg-szöttéseit) vagy akár bökverseit is: szenvedéllyel és szenvedéssel telített hangokon elsősorban tragikus létfelismeréseket és drámai sorsjelentéseket hordoz. Az irónia is leginkább vagy legjellemzőbben élesen maró, fájdalmasan tomboló szarkazmus, a beat-költészettel rokon „üvöltést” intonáló hangvétel. Mindez mélyen az avantgárd újabb hullámaihoz, például a neoexpresszionizmushoz is köti ezt a kifejezőmódot, vagyis ahhoz a – s tágabban az olyan típusú – modernséghez, amely nem tud elvonatkoztatni az erkölcsi értékeket exponáló és szembeállító drámaiságtól, az értékdemonstráló és értékütköztető tragikus etikai látásmódtól, a történelmi ősélmények katarziséjától, vagy a költő-embernek a világ kínját magán viselő médium-helyzetétől.¹⁵ A paródia proféciával és vezekléssel töltődik fel,¹⁶ a játékosságot kegyetlen vagy vészjósló,¹⁷ keserves kiábrándulás itatja át,¹⁸ a groteszk mindegyre a tragikumra villant rá.¹⁹ A megismerés is félelemkeltő,²⁰ a poézis fájdalmasan vigasztaló,²¹ s ahogyan Nicolae Balotă fogalmazza: „Szilágyi Domokos számára a poétikus vagy a profetikus szó egy és ugyanaz”; „kiáltása egyfajta analógiát mutat a Schrei-féle esztétika expresszionista sikolyával”.²² A nyelvjáték nála sors-játék, végzetes játék a halállal, az étellel, a végességgel és a mindenséggel.²³ A szövegkonstrukciók egészén átütő elemi affektivitás, az egzisztencializmussal és az abszurdal érintkező filozófiai aspektus (maga az átható és illúziótlan negativitás-

tudat), s a morális nézőpont kérlelhetetlensége végül is inkább totalizálja (akár a létezés végleteihez feszíti) ezt az élmény- és szemléletvilágot, mintsem középpontjában és gondolati stabilitásában kikezdené és így széttörné azt. S bár a költői aspiráció az egyediség expanziójának vagy meghaladásának a kísérletét is magában foglalja, mondhatni: a „kollektív individuummá” való átlényegülés készletét – a kialakuló „imaginárius interszjektum”²⁴ mégsem igen lépi át a posztmodern korszakküszöböt; a lírai én, a beszélő hang multiplikációja nem távolít el olyan mértékben az érzelmeket izzító vallomástétel közvetlenségétől (a felhevített lelki tartalmak konzisztenciájától), mint ahogyan az például Kovács András Ferenc műveiben megtörténik – annál a költőnél, akinek virtuóz posztmodern („szétjászató”²⁵) lírai formatechnikája éppen intertextuális összetettsége, sokrétűsége okán is összevethető a Szilágyi Domokoséval. Szilágyi Domokosnál sem a beszédmód, a formanyelv egyszerű koherenciája: viszont valami ezek mögött mégis erőteljesen (gyakran szinte a ragaszkodás paroxizmusáig jutva) megtartott, akár nyelven túlinak nevezhető lelki identitás az, ami eleven összefüggésrendszert teremt a széthangzó, szétlövellő nyelvi elemek között is. Valami titkos erő, a humanitás létének lényegéből, mintegy antropológiai mélységeiből fakadó szuggesztivitás sűrűsödik a szavakba és sugárzik belőlük. Külön-külön az egyes szavakból is tehát, s nemcsak kapcsolatrendszerükből. Ahogyan Cs. Gyimesi Éva állítja: „a teljességnek ez az eszménye nem pusztán kinyilatkoztatás, de műve anyagában is élő valóság: mert költői univerzumába minden szó befér, s mindegyik külön intenzív totalitás. Nincsenek egyértelműségükben megnyugtató jelképei, mert minden szavában egyszerre jelen van az összes lehetséges – kézenfekvő vagy éppen önkényes asszociáció.”²⁶ S bár nyilvánvaló a versszerkesztés, a disszonanciákat feszítő komplex szerkezet döntő szerepe is Szilágyi Domokosnál, az egyes szó kimondásának mágiája szintén visszaköti ezt az eredendő líraiságot a modernség attitűdjéhez, entuziazmusához. Mert ha igaz az, hogy a posztmodern jellegű „nyelvkritikus költészet (...) midőn a nyelv segítségével próbálja (...) leírni a nyelvileg elvileg kimondhatatlant (à la Wittgenstein), s a szavak relatív érvénytelenségét látja be és fogalmazza meg, akkor, a *szavak* jelentésének elkopásával és elértéktelenedésével szembesülvén, a *szavak* önálló poétikai szerepét fogja korlátozni, s a szavak körülírására, egymás közötti összefüggéseire, kontextusára, azaz a mondatokra fog koncentrálni. A szavak szerepét a mondatok fogják átvenni”²⁷ (Margócsy István). E szerint a leírás szerint a szó szubsztancialitásába vetett hit, a név mágikus, megigéző erejében, a szó „varázsbirodalmában” való bizodalom jellemzi például Nagy László költészetét is – hiszen ez fejeződik ki többek között a variatív és áradó metaforikus, látomásos-megnevező ismétlések gesztusában nála és másoknál (például Juhász Ferencnél). Szilágyi Domokos e tekintetben is korszakhatáron áll: már „búcsúzik” a „trópusoktól”, „prófétája” pedig „elfeledte” az „Igét” – de ez apokaliptikus gyötrelém a tényyszerűségében (az Igére való érdemtelenségében) amorális, megváltatlanságában viszont mégiscsak feloldozásra szoruló világgal szemközti értéktudat fényében. Végtelen kín és ítélező megváltáskíváncsalom összeszikkasztásában. A könyörtelen leszámolás tébolyító elfogadhatatlanságában.

Ebből a szempontból – a bajjívás drámai konfliktusosságának, az érzelmi ellentétet felfokozó, felajzó tonalitásának a közegében – is relevánsak a Nagy László-reminiszcenciák vagy -párhuzamok. Az egyik adys intonációt hevítő korai Nagy László-vers így hangzik: „Ebek a magyarok, / ebek, ebek, ebek, / hűségtől ugatnak, / bajtól nyüszítenek. // Kócos komondorok, / nagy posza agarak, / pici pulik egymás / szívének ugranak. / Ha majd bundájukat / pörkölik istenek, / akkor meghuzódva /

újra nyüzsitének” (*Ebek a magyarok*). Ugyanez a fájdalmas, kíneserves (önemésztő-ön-ostorozó) ambivalencia forrósodik fel Szilágyi Domokos kései – s mottóként, mintegy paratextusként Vörösmartyt és Petőfit idéző – *Magyarokjában*: „Bárgyú zsibbadatban, / másfélezer éve, míg vihar / zúgott körötte (tudniillik / a szellemé), ül bávata; / igrici – míg múlton múlik / az idő – fölvonítanak / olykor”; „cigány egy nép, nem tesz, csak jajgat”; „Önkéntes gladiátorok: / egyik a másra acsarog / és támad újra, újra, újra, / s az öregisten hüvelykujja / lefelé bök – rajt, hejjuhujja!” – Nagy László megrendítő képzetűsítése – a „káromkodásból katedrális” (*Ki viszi át a Szerelmet*) – Szilágyi Domokosnál így visszhangzik: „káromlom az összes isteneket / – ennyi az enyém – rabbá-szabadultan” (*Rab*). (Sokatmondó adalék, hogy éppen a drámaiság lényegéről valló – *Dráma és legenda* című 1939-es esszéjében – így határozza meg a lélek viharzásainak mibenlétét Németh László: „az istenek néha valóban nagy s nemes vadakat, s a mi eszünk szerint kegyetlen módon ejtenek tőrbe, akár végzetnek, akár predestinációnak hívjuk a hálójukat. Meghajolni, de közben az Örök Rend oszlopaikat is megrecsegtetni egy vad lázongásban: istenkáromlás az istentiszteletben, ez a dráma ingere Prométheusz és Szophoklész óta. S ez még inkább Shakespeare-nél. Itt szinte táncolnak már az oszlopok, s a szilaj emberháborgás hányja hullámaikat.”²⁸) S megint Nagy Lászlóra rímelő ritmus-parafrázisként is olvasható Szilágyi Domokos kései költeménye, a *Megvert az Isten*: „Megvert az Isten / étellel. / Meg a szerelem: / élnem kell. / Meg a halál is: / félnem kell. / Megvert az Isten / étellel. // Meg a poézis / vallással (...) Föld alatt dől el, / nem másutt, / föld felett, füstben – / nincs már út”. Jellegzetes Szilágyi Domokosi létfilozófiai számvetés ez, a játékosság groteszk-rezignált ironiájával, a lét és nemlét, élet és halál, föld és ég dimenziói közötti kiúttalanság – választás nélküli determinációt és transzcendens választalanságot egyszerre demonstráló – végszituációjáról. A kozmikus magány, magáramaradottság egzisztencialista mélységű sorsnyomorúságát az önironia szardonikus vibrálása, a játszi szellem könnyedsége, a lélek titkos energiája ellenpontozza: sőt bővíti, stilizálja, éneklí. Bizarr dallamossággal, amelynek ritmikus-üteme menete szótagszám, rímképlet szerinti pontossággal megegyező formában játszik rá Nagy László bájosan naiv, gyermekien tiszta és egyidejűleg kérlelhetetlen emberi méltóságot sugárzó dalszerű fohászára, népies köszöntéses könyörgésére, az *Adjon az Istenre*: „Adjon az Isten / szerencsét, / szerelmet, forró / kemencét, / üres vékamba / gabonát, / árva kezembe / parolát”. Még a versek első sorában szereplő Isten-képzet is részint analóg (amennyiben a befolyásolhatatlan abszolútum rendelkezéseinek öntörvényűségét, az emberlény kicsinységét implikálja) – s mégis mennyire eltérő két külön költői világot, világszemléletet tud felidézni. Az egyik a folklorisztikus, „pogány” életöröm – élethit és életkultusz –, egyfajta heroikus vitalizmus és magabizó moralitás hangulatát árasztja, a másik az abszurd kiszolgáltatottság rémületét. Amely az iszonyat fanyar-gunyoros, önlefokozó és alulstilizáló önreflexióját József Attilá-s hangvétellel közvetíti (s ezt a kapcsolódást Kántor Lajos is külön hangsúlyozza a hetvenes évek Szilágyi-lírája kapcsán²⁹ („Fekszem, virrasztok / megverten. / Balekség díját / megnyerem. / Ostobaságét, / én, marha. / Lettem ilyen kész- / akarva. // Lettem, hát lettem, / nyöghetem”; „Lettem, hogy legyek / végtére / ország-világnak / cégére”; „Vagyok. És ez is / valami”). (Vö. pl.: „Éltem – és ebbe más is belehalt már” – József Attila: *Kész a leltár*.)

Világkép, műfaj, stílus rendkívül bonyolult belső hasonlatosságaival áll rokonságban egymással Nagy László szimbolikus-mitikus remekműve, a *Menyegző* és Szilágyi Domokos egyik utolsó nagy poémája, a (ritkán elemzett vagy emlegetett) *Tengerparti*

lakodalom. Mindkettő mondhatni összefoglaló igényű gondolati-filozófiai szintézisköltemény, jelképes-vizionárius tömörségű hosszúvers vagy hosszú-ének,³⁰ szemléletes-érzékletes képek zuhatagában koncentráló létösszegzés, emberi és kozmikus sorshelyzetek archaikus-időtlen távlatú mitologizációja. A *Menyegző* olyan látomásvers, amelyben a „fenséges elszántsággal védett teremtő tisztaság”³¹ a „poláris létértékelés, a küzdő-önheroizáló emberi elv”³² ősmítoszi struktúrái révén egyetemesedik és állandósul – a szakrális méltóság és teljességigény (mint eszményi törekvés) szoborszerű mozdulatlanságának, illetve az alantas vágytobzódás elszabadulásának morális összemérhetetlenségében.³³ Értékeshemény és értékromlás-értékrontás ütközésének drámai közegében és atmoszférájában. A rítus imaginációjának kimerevítő időtlenségében.³⁴ A statikus rendíthetlenségbe zárul tehát a tragikus-hősies eszményóvó akarat, az értékszembesítő örök emberi küzdelem.

A *Tengerparti lakodalom* háttéréhez és konnotációihoz mindezek a jelentéstartományok (kultikus-rituális hangulatiságukkal, archaikus-folklorisztikus modalitásukkal, a dikciót magasztossá emelő előadásformájukkal) elevenen hozzátartoznak – s a vers szöveg-mögötteséből élénken át is tetszenek, sejlenek. Már maga a cím olyan explicit vagy amplifikált intertextusnak³⁵ tekinthető, amely a Nagy László-műre való emlékeztetésen keresztül azonnal természetiség és emberlét, kozmosz és antropologikum primordiális lényegösszefüggéseit láttatja. A Gérard Genette-i kategóriák³⁶ szerinti szövegtranszcendenciának és tranztextualitásnak így több (para-, meta- és architextuális) rétege is mozgásba lendül, s érvényesül a hypertextuális vonatkozás, amely által a szuverén Szilágyi-poéma valóban nem kommentárként viszonyul hypotextusához, a *Menyegző*höz, hanem mint bizonyos analóg műfaji képződmény, szemantikai motívumtranszformációkat, jelentés- és képzethasonlóságokat működtető témavariáció. Amelyben a mozgalmas és expresszív lakodalomleírásnak például a csujjogatas indulatszavai- ban és az azok sodró lendületében megnyilvánuló explicit szövegközisége a sors- és emberiséglátomás implicit sugallatösszetettséggel töltekezik.

A *Menyegző* az autentikus emberi fenomené alaprincípiumát méltóság és méltatlanság infinit szembenállásában, harcában úgy modellálja, hogy a „két emberi csillag” – a „fenség”, az „örökös láng” „márványlap-arcél”-űvé kristályosodott, szoborra feszülő-öntődő hiposztázisa – számára a tenger abszolút értékhorizont és ideálképzet, a végtelen teljesség, a mindenség hívása és igézete. „Igazi násznagy”-ként mintegy a statua-létminőség eszményövezete, csillagfényköre, kozmikus glóriája. A küldetés aureólája és önerősítő igazsága. A *Tengerparti lakodalom*ban ehhez képest a tenger elsősorban a személyiség erkölcsi őselvén túli, az emberi faj egészét közvetlen kozmikus-biológiai értelemben is meghatározó arkhé, metafizikai és embertörténelmi őselem. A menyasszony itt nem statikusságában, hanem mozgásában, extatikus termékenységi táncában valósul át időtlen életjelképpé. A mindenható természeti-vitális folyamat irdatlan tempójába, elementáris áramába olvad a menyasszonytánc, s maga a menyasszony nemcsak szemléletében, morális igényében vagy apoteózisában, hanem létében, testi-lelki mivoltában is azonosul a vízzel, a tengerrel. Személyessége voltaképpen a feminin jellegű megvalósult univerzum mitikus vetülete – a világmindenség, s benne az emberi nem, a genus eredete és kontinuitása: „Viszik a menyasszonyt, sej, a menyasszonyt, viszik, viszik, viszik, / tengernyi fátyla, sej, a láthatáron uszik, uszik, uszik, / az uszálya fehér felleg, sej, sűrű fehér felleg, / menyasszonyi uszályt, sej, sűrű fehér uszályt ájtatos szelek emelnek, / a menyasszony göndör fürtjét, sej, szőgszín fürtjét kacskarintják szellőviháncok, / viszik a menyasszonyt, sej, a menyasszony tenger hullámaival járja

a menyasszonytáncot, / hajladozik a homokon, sej, hajladozik a hanga, / hullám karján hajladozik a menyasszony”; „ropja a táncot, sej, a lakodalmi táncot ropja a föld, víz, tűz, levegő, minden elem, / ropja a táncot, sej, a szokottat, friss-dühösen a történelem, / csillagos égbolt villog odafönn, sej, vele zölden a tenger is ég”; „rogyjon az ég rád, sej, szóljon a szférák talp alá való muzsikája, / az a legény most, sej, ki a menyasszony tenger iramát reggelig állja, / itt a menyasszony, sej, a menyasszony, végtelen öblű, thalatta, thalatta, / ruháit rendre leszórja a Föld, sej, termékeny tenger alatta, alatta”; „fölfakadó víz / áttör a szennyen”. A természeti elemek nyilvánvaló életmegtartó hatalommal bírnak: „kushad a koncert, elemekéért, kushad mohón az emberség”. A látomást energikussá a történelmi időiség, a világtörténelmi (a „történelem egészére”³⁷ kiterjedő) időáramlás dinamizálja – s a genezistől az apokalipszisig, a származástól az önelvesztésig, a bőséges-virulens kezdetű az elszárazító végig – a meg nem becsült természeti önazonosságtól való sivár-élettelen elszakadásig – jutó hanyatlás-folyamat visszafordíthatatlanságának keretében: „kiisszuk a tengert, sej, de kiisszuk, szájunk szikkadt, bendőnk telhetetlen, / itt a menyasszony, sej, hullámok karján, világ ölében, itt az egyetlen, / ragadja az ár, sej, tengeremély az ágyhely, világ ha kihál”; „megfertőztettek, sebeztek rajban, aj, kivilágos éjjelek, és / szúr a sugár is, aj, átszúr rajtam közömbös hegyel-éllel e kés, / virrad a tenger, aj, végtelen öblű thalatta, pirkad a, pirkad a part, / melyet a násznép, aj, csuda násznép a sötétségből ki- és kikapart, / hozzák a menyasszonyt, aj, vissza az asszonyt, jön, jön a koravén, szeplős gyermek, / fővenyre vetődött moszatoktól, aj, kikönyörögni egy kis kegyelmet, / kiittuk a tengert, aj, fenékgílen, halait megettük, nyaltuk sóját, / csupasz mederben, aj, gurulnak itt-ott tatógó, céltalan, bilincstelen bóják, / elapadt a dagály, aj, elakadt minden, vízen átvádló, cirmos hajó és / nagy fene cirváló, aj, polipdögökre tatóg az ágyúnaszádon a lőrés, / ő elemünk, aj, ő anyaméhünk, meddőn maradott förtelmű bánat, / nincs tenger, nincs sziget, aj, nincsen part sem, anyányi árnyak futnak utánad”; „anyányi menyasszony, aj, parttalan parton, húzasd a nótát, húzzuk a mi / világteremtő dalunkat, sej, hogy időnk ne legyen felejteni / Atlantiszunkat, a vízből valót, aj, – elnyeltük földül, el mindenestül, / csak egy falás volt, aj, jól palástolt izgalmunkban pillánk most se rezdül, / kihalt a menny, aj, ki a pokol, jaj, kiittuk a tengert, végtelen a part, / kóválygunk hosszán, új menyasszonyt hozván, ki talán mégis, aj, tengert akart”. A virradat az ősmélyiségektől eltávolító sorsromlás metaforája, a semmihez közelítő „kóválygás” pedig a reményvesztést érzékelteti. Mindazonáltal egy „új menyasszony”, a feltétlen szükségességével halvány lehetőséget is sejtető újjáteremtődés, megújulás jelképe talán oldja is a lezárulás végérvényességét. A költői nézőpont mindenképpen a lét- és értéksorvadást, a devalválódás és degenerálódás előrehaladottságát konstatálja;³⁸ olyan pozíciót vesz föl, amelyből meglátható és megítélhető a történelmi lét tragédiája.³⁹ S ez az a modern és a klasszikus magyar sorsköltészetbe szervesülő világbé, amely az intertextuális perspektívatágítás révén is „holt-súlyos” igazságokból építkezik, s a szellemi-erkölcsi szövetkezés esélyének őrzésével a humánus egyetlen hitelesen fenntartható létkompenzációját szolgáltatja.

JEGYZETEK

- ¹ Vö. Pomogáts Béla: *Változatok az avantgárdra*. Bp., 2000.
- ² Vö. Kalmár György: *A másik allegóriái. Az alteritás pozíciói a dekonstrukcióban*. *Alföld*, 2000/7. 68–80.
- ³ Jacques Derrida: *Grammatológia*. Szombathely, 1991. 44.
- ⁴ Jonathan Culler: *Dekonstrukció*. Bp., 1997. 174–175.
- ⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Intertextualitás és a szöveg identitása*. In: Uő: *Az olvasás lebetősegei*. Bp., 1997. 6.
- ⁶ Ld. pl. *Posztmodern filozófiai írások*. Szerk. Bujalos István. Debrecen, é. n.; *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Bp., 1993.; Fredric Jameson: *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája*. Bp., 1997.; Richard Rorty: *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. Pécs, 1989.; Ihab Hassan: *The Postmodern Turn*. Columbus: Ohio, 1987.; Steven Connor: *Postmodernist Culture*. Oxford, 1989.; *A posztmodern*. Szerk. Pethő Bertalan. Bp., 1992.
- ⁷ Ld. pl. Graham Allen: *Intertextuality*. London and New York, 2000.; Vincent B. Leitch: *Amerikai irodalomelmélet és irodalomkritika*. Pécs, 1992.; Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Bp., 1997.; Hima Gabriella: *Az irodalomtudomány jelenkori irányzatai*. Bp., 1999.
- ⁸ Kulcsár Szabó Ernő: *A szimmetria felbomlása? A posztmodern intertextualitás kérdéséhez*. In: Uő: *Beszédmod és horizont*. Bp., 1996. 272–273.
- ⁹ Uo. 278.
- ¹⁰ Szegedy-Maszák Mihály: *Modern és posztmodern: ellentmondás vagy összhang?* In: Uő: *„Minta a szőnyegen”*. Bp., 1995. 241.
- ¹¹ Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Bukarest, 1990. 154–155.
- ¹² Uo. 162–163.
- ¹³ Vö. Kis Pintér Imre: *„Káromlom az összes isteneket” (Szempontok Szilágyi Domokoshoz)*. In: Uő: *Esélyek*. Bp., 1990. 101–113.; Szakolczay Lajos: *Láznok enciklopédiája (Szilágyi Domokosról)*. In: Uő: *Dunának, Oltnak*. Bp., 1984. 173–189. (Bevezető tanulmányként in: Szilágyi Domokos: *Válogatott versek és műfordítások. Kortársunk, Arany János /Tanulmány/*. Bp., 1979. 5–18.); Széles Klára: *A versszerkesztés rendhagyásai (Szilágyi Domokos)*. In: Uő: *Szeged–Kolozsvár 1955–1992*. Bp., 1993. 50–65.
- ¹⁴ Vö. Görömbei András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Bp., 1993. 75–92.
- ¹⁵ A költő mint „a közösség szószólója”, mint „vatesz”, „elől-járó”, „corpus” stb. mutatkozik meg. Ld. Pécsi Györgyi: *Szilágyi Domokos Búcsú a trópusoktól című kötetének világgépe; és „S ha már itt tartunk: mit is tehet a költő?” Vázlat Szilágyi Domokos ars poeticájáról*. In: Uő: *Olvasópróbák*. Miskolc, 1994. 67–111.
- ¹⁶ Láng Gusztáv: *A költő és az őszinteség*. In: Uő: *A jelen idő nyomában*. Bukarest, 1976. 21.
- ¹⁷ K. Jakab Antal: *A kétely költője; és Búcsú az előjogoktól*. In: Uő: *A névmás éjszakája*. Bukarest, 1972. 29–55.
- ¹⁸ Pomogáts Béla: *Búcsú a költészettől?* In: Uő: *Kisebbség és humánium*. Bp., 1989. 216.
- ¹⁹ Kántor Lajos: *Szilágyi Domokos*. In: Uő: *Korváltás*. Bukarest, 1979. 175.
- ²⁰ Egyed Péter: *A megmondott véges*. In: Uő: *A jelen-létről*. Kolozsvár, 1997. 157.
- ²¹ Lászlóffy Aladár: *A fájdalmasan vigasztaló (Szilágyi Domokos)*. In: *Erdélyi csillagok*. Szerk. Kántor Lajos. Bp., 1990. 214–228. (Kísérő tanulmányként – bevezetőként, illetve utószóként – in: Szilágyi Domokos: *A fájdalmasan vigasztaló*. Kolozsvár, 1991. 5–16.; és in: Szilágyi Domokos: *Válogatott versei*. Bp., 2000. 251–262.); Uő: *A Reménytelen Alapvető*. Korunk, 1978/2. 97–101.

- ²² Nicolae Balotă: *Szilágyi Domokos. Bárka*, 2001/2. 55–60.
- ²³ Kántor Lajos: *Szilágyi Domokos játéka*. In: Uő: *Korunk: avantgarde és népiség*. Bp., 1980. 410–439. (Bevezető tanulmányként in: Szilágyi Domokos: *Kényszerleszállás*. Bukarest, 1978. 5–23.); Uő: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* Bp., 1996.
- ²⁴ Vö. Kulcsár Szabó Ernő: *Poesis memoriae. A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása” Kovács András Ferenc verseiben*. In: Uő: *Az új kritika dilemmái*. Bp., 1994. 175.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Cs. Gyimesi Éva: *Szilágyi Domokos*. In: Uő: *Találkozás az egyszerűvel*. Bukarest, 1978. 151. (Részben idézi Lászlóffy Aladár: i. m. 225.)
- ²⁷ Margócsy István: „névszón ige”. *Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról*. In: Uő: „Nagyon komoly játékok”. Bp., 1996. 260.
- ²⁸ Németh László: *Dráma és legenda*. In: Uő: *Két nemzedék*. Bp., 1970. 578–579.
- ²⁹ Kántor Lajos: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* Bp., 1996. 83. (Vö. Szilágyi Domokos kijelentését József Attiláról: „Ez a költészet mindennapi kenyérünk.” *A költő életei. Szilágyi Domokos /1938–1976/*. Szerk. Kántor Lajos. Bukarest, 1986. 152.)
- ³⁰ Ld. Pomogáts Béla: *A „bosszú vers” és a mitologikus költői számvetés*. In: Uő: *Sorsát kereső irodalom*. Bp., 1979. 463–477.; Fülöp László: *Nagy László pályaképe*. In: Uő: *Élő költészet*. Bp., 1976. 377–418.
- ³¹ Görömbei András: *Nagy László költészete*. Bp., 1992. 255.
- ³² Jánosi Zoltán: *Nagy László mitologikus költői világa*. Miskolc, 1996. 322.
- ³³ Ld. Kiss Ferenc: *Írások Nagy Lászlóról*. Bp., 1993. 86–100.; Vasy Géza: *Nagy László*. Bp., 1995. 185–191.; Széles Klára: *Nagy László himnusza*. In: Uő: *A létté vált hiány*. Miskolc, 1995. 19–29.; Ködöböcz Gábor: *Nagy László költői világképe hosszú énekei alapján, különös tekintettel a Menyegzőre*. In: „Inkarnáció ezüstben”. *Tanulmányok Nagy Lászlóról*. Szerk. Tasi József. Bp., 1996. 128–134.
- ³⁴ Ld. Tolcsvai Nagy Gábor: *Nagy László*. Pozsony, 1998. 125–132.
- ³⁵ Ld. Laurent Jenny kategóriáit: *A forma stratégiája. Helikon*, 1996/1–2. 23–50.
- ³⁶ Gérard Genette: *Transztextualitás. Helikon*, 1996/1–2. 82–90.
- ³⁷ Bezzeg János: *Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom. Jelenkor*, 1979/6. 575.
- ³⁸ „Mi lesz a világgal, amely nem vers, nem szó, szabályai nem a végtelen könnyűség, a nyelvben, a versben fellelt szabadság szabályai?” Markó Béla: „Játsszuk, ami nincs, de lehetne” (*Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom. Hátrahagyott versek*). In: Uő: *Az erdélyi macska*. Csikszereda, 1999. 54.
- ³⁹ „Mintha az emberből kívül került szellem nézte volna általa saját földi megjelenítését: a testet, fájlalva, hogy nem alakíthatja a maga képére, mint a nyelv a gondolatokat... Vagy mintha a földi test képes lett volna örök gondolatokat látni.” Csiki László: *Utóhang*. In: Szilágyi Domokos: *Tengerparti lakodalom*. Kolozsvár, 1978. 108. – A Szilágyi-líra „egzisztencialista”, „sorsköltészet”- és „gondolati dráma”-jellegéről, s utolsó korszakbeli egyes groteszk – és a kései Nagy Lászlót idéző – vonásairól ld. még: Baránszky-Jób László: *Chagall-szárnyú angyal – Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom*. In: Uő: *Teremtő értékelés*. Bp., 1984. 464–469.